

JENNI KIRVES

IHMISENÄ SODASSA

**Traumat ja
tunnekokemukset**

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

Pohjois-Savon Kulttuurirahasto, Suomen Tietokirjailijat ry,
Suomen tiedetoimittajain liitto ja Otavan Kirjasäätiö
ovat tukeneet tämän teoksen syntyä.

© Jenni Kirves ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2026
Helsinki

Taitto: M. Pietikäinen

Kustannusosakeyhtiö Otava
Uudenmaankatu 10, 00200 Helsinki
tuoteturvallisuus@otava.fi

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-51897-6

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

Omistettu rakkaille vanhemmilleni.

Sydämestäni kiitän teitä riittävän virikeköyhästä lapsuudesta,
joka usutti minut tutustumaan kirjastoautoon. Äitiäni
kiitän siitä, että luit minulle *Hanhiemon iloista lipasta*
aina uudestaan ja uudestaan, jo ennen kuin osasin sanoa
sanaakaan. Isääni kiitän siitä, että olet opettanut minut
saunomaan ja rakastamaan musiikkia yli kaiken. Elämässä ei
ole olemassa mitään sellaista ahdistusta, johon sauna ja hyvä
musiikki eivät auttaisi, ja sen tiesivät myös sotilaat.

Sisällys

<i>Esipuhe</i>	8
I ”Maailma ähky, puhkuu, läähättää”	17
<i>Innostunut humaus ja huumaus</i>	21
<i>Sodan hivuttava arki</i>	44
<i>Jokaista pelotti?</i>	61
<i>Tapa ja tule tapetuksi</i>	71
<i>”Ryssän raadot” ja omat ”kaatuneet”</i>	90
<i>Sotaväsymys ja apatia</i>	100
<i>Etulinjan miehet ja kotirintaman ”sankarit”</i>	123
<i>Loman riemut ja vitutuskäyrä</i>	131
<i>Veljeä ei jätetä vai jätetäänkö?</i>	138
<i>Lapsellinen propaganda</i>	149
<i>Veli venäläinen</i>	166
<i>”Paskafolk”</i>	189
<i>Hyvä sotilas ja hyvä esimies</i>	203
<i>Elämä on kallis</i>	224

II ”Karjalan soihin vajonneen nuoruuden lauluja”	241
<i>Sokka irti</i>	247
<i>Jermuilua sodassa</i>	263
<i>Kiimaiset miehet ja himokkaat naiset?</i>	275
<i>Omin käsin onneen?</i>	294
<i>Kirjesota</i>	312
<i>Pariutumisen joukkohysteriaa ja kuoleman kiihdyttämää himoa</i>	322
<i>Sauna – suomalaisten salainen ase</i>	347
<i>Hauska sota</i>	356
<i>Kaikkivaltias Tuuri</i>	384
<i>Kaunis sota</i>	398
<i>”Paska reissu, mutta tulipa tehtyä”</i>	419
<i>”Nuoruus takertui piikkilankoihin”</i>	443
 <i>Kiitokset</i>	 461
<i>Lähteet ja taustamateriaalia</i>	462
<i>Viitteet</i>	479

Esipuhe

Varhaisin kokemukseni kohtaamisesta suomalaisten sotaveteraanien kanssa oli nolo. Historioitsijan mielestähän toinen maailmansota oli vasta eilen – niin vähän siitä on vasta kulunut aikaa. Sotaa ja sodan tunnekokemusta on melko mahdotonta yrittää ymmärtää järjellä, koska sota on olemukseltaan täysin järjetön asia.

Itse nähtävästi kiinnostuin siitä, miltä sota tuntuu, jo kymmenen-vuotiaana. Meille tuli pieneen kyläkouluumme vieraaksi kaksi paikallista sotaveteraania, ja opettaja käski meitä kaikkia kirjoittamaan vanhuksille lapulle yhden kysymyksen, jonka opettaja heiltä sitten kysyisi. Minun kysymyksestäni opettaja totesi, ettei veteraaneilta sellaista voisi kysyä. Kun vierailta oli kaikki muut kysymykset kysytty, opettajani yllättäen tulikin toisiin aatoksiin ja sanoi, että: ”Nyt Jenni sinä voit kysyä sen kysymyksesi.” Koska olin aistinut, että kysymyksessäni oli jotain väärää, takeltelin nolona unohtaneeni jo koko kysymyksen. Opettajani, sinänsä ihana ja kannustava kasvattaja, toinen isäni oikeastaan, totesi, että ”kyllähän sinä Jenni sen nyt muistat ja kysy rohkeasti vain”. Häpeillen nousin pystyyn, ja jalat vapisten esitin heille kysymykseni: ”Säälittikö teitä ampua venäläisiä?” Ilmeenkään värähtämättä toinen veteraaneista vastasi, että ”ei säälittänyt, koska emme me ampuneet ihmisiä vaan vihollisia”. Toinen nyökkäili vieressä.

Vaikutti siltä, että nämä miehet olivat sinut sotakokemustensa kanssa, eikä heitä loukannut pienen tytön sinänsä viaton kysymys mil-lään lailla. He olivat jo nähneet kaiken, eikä heille mikään inhimillinen tai epäinhimillinen ollut enää vierasta. Toki heillä oli jo ollut vuosikymmenet aikaa käsitellä asiaa. Sodassa ihminen joutuu käsittämään

monia käsittämättömiä asioita, ja jotenkin hänen täytyy oppia elämään niidenkin kanssa. Sodassa kaikki tunteet ovat intensiivisiä, niin hyvät kuin huonot. Tosin ihmismielikin lopulta turtuu, kun elämä on tarpeeksi raakaa ja sietämätöntä.

Tämä kirja kertoo noista inhimillistä sankareista. Heistä, jotka taistelivat Suomen rintamalla toisessa maailmansodassa rakkaudesta naisiin ja lapsiin, ja aivan viime kädessä rakkaudesta asetovereihinsa. Rakastivat he myös isänmaataan, mutta se rakkaus oli pientä ja kaunista eikä pitänyt melua itsestään. He kokivat tekevänsä vain velvollisuutensa, eivätkä he pitäneet itseään sankareina. Eihän heille edes annettu vaihtoehtoja – he lähtivät, kun käskettiin.

Mitään yli-ihmisiä he eivät olleet, vaan aivan tavallisia nuoria miehiä, jotka vihasivat sitä, että suomalainen sotapropaganda halusi esittää heidät ”pyhäkoulupoikina”, jotka harrastivat rintamalla pelkkiä tervehenkisiä asioita. He eivät halunneet tulla nähdyiksi ”taistelijarobotteina”, vaan inhimillisinä ihmisinä kaikkine karvoineen ja heikkouksineen.

Vaikka he olivat saaneet erilaisen kasvatuksen kuin nykypäivän nuoret miehet, olivat huomattavasti huonommin perillä maailman tapahtumista ja elivät muutenkin monin tavoin erilaisessa maailmassa, olivat he tunnemaailmaltaan melko samanlaisia kuin nykynuoret. Heitä kiinnostivat samat asiat kuin nuoria miehiä kautta aikojen: auktoriteetteja vastaan kapinoiminen, tytöt, härskit jutut, musta huumori, alkoholi, nikoitiini, hauskanpito ja musiikki. Ja jos siihen aikaan olisi ollut rintamalla some, niin meidän poikamme siellä jossain olisivat aivan takuuvarmasti somettaneet niin helkkaristi. Tinderkin olisi laulanut. Niin kuin se nyt

laulaa Ukrainassa sotilaiden keskuudessa. Lisäksi monet heistä olivat vielä lähes lapsia, eivätkä kaikki heistä olleet vielä sodan jälkeenkään kyl-
lin vanhoja äänestämään, ostamaan alkoholia tai käymään kapakoissa. Mutta kuolemaan he eivät olleet liian nuoria. Vaikka he olivat tavallisia nuoria ihmisiä, he tekivät suuria tekoja. Ja niin tekisivät ne meidän par-
jatut nykynuoremme, jos ja kun vaihtoehtoja ei olisi.

Vaikkei tämä ole varsinaisesti esseekirja, teoksessa on paljon esseemäi-
siä, kaunokirjallisia elementtejä. Esseekirjoittamisen vanhoihin perintei-
siin nojaten yritän ymmärtää näitä nuoria miehiä – ”essayist” kun tar-
koittaa ”yrittää”. Kantava periaatteeni on aina yrittää ymmärtää ihmisten
järjettömältä ja moraalittomaltakin vaikuttavaa toimintaa. Ihminen ei ole
kone, eikä haluakaan olla. Hän ei aina toimi loogisesti ja ymmärrettä-
västi. Itse asiassa suurin osa ihmisen historiaa on sinänsä hyvin epäloogi-
selta vaikuttavaa tunneperäistä toimintaa. Silti usein senkin takaa löytyy
jokin logiikka, kun asiaan tarkemmin paneutuu. Historiallisten ihmisten
tuomitseminen on helppoa, ymmärtäminen vaikeaa. Ymmärtäminen ei
ole kuitenkaan aina sama asia kuin hyväksyminen.

Pyrkimykseni on sisäistää syvätasolla ihmisten motiiveja, tunteita ja
toimintaa. Tämä teos on puhdasta tunnehistoriaa. Siitä, mitä faktisesti
tapahtui, se ei niinkään kerro, vaan siitä miltä asiat tuntuivat ihmisistä
sodan aikana ja heti sen jälkeen. Lukijan on myös hyvä muistaa, että
minäkin olen vain heikko ja hauras ihminen ja teen historioitsijana
ainoastaan tulkintoja ihmisten tunteista. Lopullista totuutta minulla
ei ole niistä tarjota.

Ikävä kyllä sota on jälleen ajankohtainen ja merkittävä aihe, varsin-
kin inhimillisen tunnekokemuksen näkökulmasta. Käytän vertailevana
aineistonani Ukrainan ja Afganistanin sotien nuorten veteraanien koke-
muksia sodasta. Samoin vertaan suomalaisten sodan tunnekokemusta
venäläisten ja saksalaisten vastaaviin toisen maailmansodan aikana
Suomen rintamalla. On hämmästyttävää, miten vähän sodan tunne-
kokemus on muuttunut, vaikka tekninen sodankäynti onkin monin
tavoin mullistunut. Ja vaikka usein sanotaan, ettei sota yhtä miestä
kaipaa, todellisuudessa on paljonkin tilanteita, joissa yksi mies voi teoil-
laan pelastaa tai tappaa lukemattomia ihmisiä.

Tässä kirjassa kerron myös niistä prosesseista, joiden avulla olen tehnyt päätelmäni. Ja niistäkin prosesseista, joiden tuloksena päätelmäni osoittautuivat vääriksi. Jo vuosia olen jakanut elämäni näiden menneisyyden ihmisten kanssa. Tämän alun perin esseekokoelmaksi tarkoitetun teoksen piti olla pieni välityö, mutta nyt vaikuttaa siltä, että tästä taitaakin tulla pääteokseni. Olen käynyt läpi valtavan määrän aineistoa. Oikeastaan voisi sanoa, että olen tehnyt sitä koko aikuisikäni.

Tarkoitukseni on kirjoittaa trilogia, jonka toinen osa tämä teos on. Ensimmäinen osa *He selvisivät sodasta* (WSOY 2024) kertoo siitä, millä tavoilla suomalaiset sotilaat selvisivät lievestä traumaista sodan jälkeen. Niistä en aio niinkään puhua tässä kirjassa. Jos aihe kiinnostaa, ne löytyvät edellisestä kirjastani. Kolmannen osan on tarkoitus kertoa naisten, evakoiden sekä eläinten sodasta ja sodan jälkeisestä ajasta. Niihinkin syvennyn vasta tulevassa kirjassani. Trilogiassani yritän kertoa Suomen kansalle kaiken, mitä olen elämästä ja kuolemasta näiltä sodan kokeneilta ihmisiltä oppinut.

Tutkijana minulla on enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Koen olevani pikemminkin asian tutkija kuin asiantuntija. Sodassa ihmiset tekivät sen, mikä silloin saattoi vaikuttaa ainoalta vaihtoehdolta, vaikka kaikki ne teot eivät tänä päivänä kestäisikään päivänvaloa. Asian tutkija en kuitenkaan ole. Perustan tulkintani laajaan lähdeaineistoon, josta vain jäävuoren huippu on mainittu kirjan lopussa. Tosiasiassa olen lukenut hirvittävän määrän materiaalia, josta olen kyllä saanut ajatuksia, mutten varsinaista suoraa lähdeviitettä. Se on historioitsijan työn ihan ydintä, laaja lähdetyö.

Me historioitsijat olemme myös taipuvaisia elämään mukana kohdehenkilöidemme elämässä. Ei ole ollenkaan tavatonta, että tutkija uppoutuu henkilöidensä tunne-elämään. Tällöin tärkeää on muistaa sen ajan konteksti, jossa päätöksiä ja tekoja tehtiin. Se on eri konteksti kuin mistä nyt niitä asioita voi tarkkailla. Jälkiviisaus on viisauden lajeista helpoin.

Tietenkään en edes kuvittele voivani esittää varmuudella, että veteraanit tunsivat niin kuin vaikkapa tässä kirjassa väitän. Tavallaan esitän valistunutta arvailua, mutta päätelmäni perustuvat lähteisiin, jotka

esitän lukijallekin. Aiemmin keskityin työssäni lähinnä sotatrauman tutkimukseen, mutta kun löysin sotaan myönteisen, selviämisen näkökulman, se oli kuin mustavalkotelevisioon olisi tullut värit ja löysin taas ilon sodan tutkimiseen. Tätä ennen välissä oli ollut muutamia vuosia, jolloin pelkkä sana ”sota” aiheutti minussa lähinnä pahoinvointia, aivan kuten kävi veteraaneillekin sodan jälkeen. Sitten tajusin, mitä hyvää paha sota voi ihmisille opettaa elämästä. Ja sen myötä ymmärsin, että sodassa on myös paljon kauneutta, hyvyttä ja armoa. Ja usein siellä voi olla jopa hirvittävän hauskaa.

Jotta kykenin ymmärtämään jälleenrakentajien tunnemaailmaa edellisessä kirjassani, minun oli ensin ymmärrettävä mahdollisimman syvällisesti sodan tunnekokemusta. Edellisessä kirjassani minulla oli huojentava sanoma suomalaisille, jotka kokivat vanhempiensa sotatraumojen näkyneen rakkaudettomuutena ja puhumattomuutena perheissä. Puhetta ei juurikaan arvostettu sodan jälkeisessä Suomessa. Oli saatu tarpeeksi sotapropagandasta ja sen suurista sanoista. Rakkautta osoitettiin teoilla. Katsottiin, että teot olivat arvokkaampia kuin suuret puheet. Sodan kokeneet äidit ja isoäidit tuputtivat ruokaa rakkaudesta, siis antoivat lapsilleen parasta mitä oli, eli ruokaa, koska siitä oli ollut pitkään pula. He rakastivat aineellisesti. Samoin tekivät isät, jotka tekivät töitä välillä vuorokauden ympäri. Tuon kirjan kirjoitin, jotta suomalaiset olisivat suopeampia vanhempiaan ja isovanhempiaan kohtaan. Ja jos minä kirjoillani onnistun levittämään tätä lohdullista ilosanomaa ja saan jonkun ymmärtämään paremmin vanhempiaan tai isovanhempiaan ja tuntemaan armoa heitä kohtaan, silloin olen onnistunut tehtävässäni. Se, joka meistä on täydellinen vanhempi, heittäköön ensimmäisen kiven. Tässä kirjassa yritän antaa ainakin pienen aavistuksen siitä, miksi suomalaisista miehistä tuli sellaisia isiä kuin heistä tuli – toisista parempia, toisista huonompia.

Välillä mietin, miten voin edelleenkin olla niin herkkä näille asioille kaikkien näiden sodan parissa viettämieni vuosien jälkeen. Vieläkin välillä yllätän itseni itkemästä aineistoni äärellä. Eivät minua niinkään sodan julmuudet ja raakuudet itketä. Esimerkiksi ruumiisiin kohdistunut makaaberi pila ei minua enää järkytä, niin turtunut jo olen sodan

inhorealismiin. Minua itkettävät samat asiat, jotka liikuttivat kaikkeen raakuuteen turtuneita sotilaitakin: lasten ja eläinten kohtalot, heidän, jotka olivat sotaan täysin viattomia. Kuten kirjailija ja evakkotyttö Eeva Kilpi on todennut: ”Lapset ja eläimet ovat aikuisten maailman armoilla voimatta edes tukea toisiaan.”¹ Samoin minua liikuttavat syvästi toisiaan kiihkeästi rakastaneiden sota-ajan pariskuntien kirjeet. Vuosikausien ero omasta rakastetusta, kaipaus, eroottiset haaveet ja pelko rakkaan kuolemasta ovat jotain, mikä takuulla avaa kyynelkanavani.

Esseemäiseen ilmaisuun kuuluu usein myös se, että kirjoittaja kirjoittaa itsensä sisään tekstiin. Niin minäkin olen tehnyt. Minä en kuitenkaan ole merkittävä, sotaveteraanit ovat. Olen pikemminkin vain peili, jonka kautta heidän kuvaansa tässä kirjassa tarkastelen. Olen veteraanien tunteiden tulkki, instrumentti, joka empatian tunteensa kautta yrittää käsittää toisten, historiassa eläneiden ihmisten tunteita. Olen vain yksi rauhaa rakastava äiti, vieläpä kaikeksi onneksi sotaa kokematon sellainen. En tiedä mitä on pelätä kuolemaa, mutta tiedän kyllä mitä on pelätä elämää. Joskus pohdin, ymmärränkö sittenkään veteraaneista yhtään mitään. Edellisestä kirjastani minua syytettiin liian oikeistolaisesta näkemyksestä, mikä oli ihan mahtavaa, koska sitä ennen minua oli syytetty enimmäkseen vain ”kommunismista, lesboudesta ja narisevasta feminismistä”. Ehkä teen siis jotain oikein, jos kerran näemykseni eivät miellytä kumpaakaan poliittista ääripäätä.

Eläytymiskykyhän on sukua mielikuvitukselle. Pystyn kuvittelemaan, miltä tuntuisi elää niiden ihmisten nahoissa, jotka ovat kokeneet asioita, joista luen. Paras neuvo, jonka olen saanut elämästä, on tullut laulunopettajaltani, ja se kuului: ”unohda itsesi”. Minä nimittäin jännitin ihan liikaa laulamista, vaikka minun olisi pitänyt keskittyä musiikin tulkitsemiseen eikä itseeni. Laulamisen lisäksi neuvo pätee sotaan. Minun tehtäväni on tulkita sotilaiden tunteja. Se pätee myös ihan jokapäiväiseen elämään. Oman navan kaivelu aiheuttaa vain henkistä pahoinvointia, ja ihmisen on syytä keskittyä kanssaihimisiin – siihen, mitä minä voin heille antaa. Syy sille, miksi edellisessä kirjassani kerroin omasta alkoholismistani ja henkiinjäämisyyllisyydestäni siskoni shokkikuoleman jälkeen, on se, että halusin kertoa, että

kaikki sympatiani ja empatiani ovat niiden miesten puolella, jotka eivät sodasta selvinneet vaan ”jäivät juoksuhautoihin” eli alkoholisoituivat ja päätyivät asunnottomiksi. Henkiinjäämisyyllisyys kun vaivasi usein heitäkin. Tiedän varsin hyvin, etten itsekään olisi kuulunut selviytyjien joukkoon henkisen haurauteni vuoksi. Joka luulee seisovansa, katsokoon ettei kaadu, kuuluu sanontakin. Sodan aikana ja sen jälkeen miehet tunsivat kyllä ymmärrystä niitä kohtaan, jotka ”kaatuivat henkisesti” sodan uuvuttamina. Inhimillisen heikkouden ja haurauden tajuaminen vie meidät rakkauden ja armon äärelle.

Tämä projekti on ollut hyvin kokonaisvaltainen. Olen hengittänyt samaa ilmaa veteraanien kanssa ja eläytynyt joka solullani heidän tunteisiinsa. Hyvä puoli siinä on se, että koskaan en tunne yksinäisyyden tunnetta, sillä minulla on aina sotaveteraanit luonani. Olen saunonut heidän kanssaan joka ilta ja käynyt ”keskusteluja” heidän kanssaan niin kiivaasti, että saunan pukuhuoneessa on pitänyt olla muistiinpanovälineet mukana, jottei yksikään ajatus tai oivallus katoaisi. Veteraanit pyörivät jatkuvasti myös unissani. Lienee luonnotonta, että aikuinen nainen eläytyy niin vahvasti veteraaneihin ympäri vuorokauden. Lukiessani sodan kuvauksia minulle tulee usein valtava hernekeiton nälkä. Edelleenkin se on mielestäni ruokien aatelia. Jostakin syystä olen tätä kirjaa kirjoittaessani syönyt erityisen paljon myös näkkileipää sulatejuustolla, eli elänyt suunnilleen samoilla eväillä kuin sotilaatkin pitkälti elivät – vanikalla, saksalaisilta saadulla sulatejuustolla ja tietenkin sillä iänikuisella hernekeitolla, johon sotilaat eivät kyllästyneet sodan aikana lainkaan.

Sotilaat ja veteraanit eivät olleet ihmistä kummempia. Ja juuri ihmistä heissä rakastan. Kirjailija, toimittaja ja poliittinen taustavaikuttaja Matti Kurjensaari on kommentoinut sodan kuvausta näin: ”Jos joku haluaa kuvata sotaa inhimillisenä draamana, niin hänen on kokonaan heitetävä syrjään syyllisyys- ja syyttömyys-kysymys ja paneuduttava alastomaan perusihmiseen – niin kuin on tehnyt Väinö Linna *Tuntemattomassa sotilaassaan*.²² Siihen pyrin minäkin tässä kirjassani: kuvaamaan inhimillisiä ihmisiä sodan puristuksessa ilman idealisoivia naamioita tai moralisoivia sanoja. Eniten minua kiinnostaa siis ihminen.

Kirjailija Väinö Linna on todennut, ettei sotilasta ole vaikeaa ymmärtää, koska ”ihminen pysyy samana senkin jälkeen kun hän saa liikekannallepanokäskyn – sillä sotilas on vain nimitys jota ihmisestä käytetään silloin kun hän kuuluu johonkin armeijaan”,³ ja sellaisena häntä täytyy ymmärtää. Tästä syystä myös minä ihmisenä voin päästä heidän nahkoihinsa, eikä siihen tarvitse olla mies tai armeijan käynyt. Ja juuri se, inhimillinen ihmisyyys heissä, on niin kaunista ja kohottavaa.

Sotilaat näkivät sodassa sekä äärimmäistä pahuutta että äärimmäistä hyvyttä. Kuten myös äärimmäistä rumuutta ja äärimmäistä kauneutta. Tässä kirjassa pohdin, miltä tuntui tappaa ja tottuuko ihminen koskaan ruumiiden näkemiseen. Entä millainen oli sodan sielua hivuttava arki ja miten syvä suhde oli miesten välinen aseveljeys? Mitkä asiat auttoivat miehiä pitämään kiinni inhimillisyydestään? Mitkä tekijät traumatisoivat heitä ja mitkä taas suojelivat heitä traumoilta? Mikä nauratti sotilaita ja millaisia vaikutuksia naurulla oli sodasta selviämiseen? Entä oliko alkoholin juonti yksinomaan huono asia sodassa ja miksi miehet ylipäänsä tarttuivat siellä pulloon? Mikä oli kulttuurin ja taiteen merkitys sodassa jaksamiselle? Uskoivatko miehet sodassa Jumalaan vai miten he selittivät itselleen sen, että toisten täytyi kuolla ja toiset saivat elää? Kirja kertoo siis siitä, millainen oli se sodan tunnekokemus, jonka veteraanit kävivät läpi.

Tapoja kokea sota on tietenkin yhtä monta kuin oli miehiäkin. Jotain heille yhteistä tunnemaistamaa on kuitenkin mahdollista yrittää hahmotella. Sitä kuinka maailma puhui heissä ja heille. Pääsanomani on se, että sotilas voi olla inhimillinen ihminen ja sankarillinen taistelija yhtä aikaa. Uskon, että tämä teos avaa sodan tunnekokemuksesta jotain uutta, ennen kertomatonta, ja moni voi yllättyä lopputulemasta, johon tulen pohtiessani, mitkä kaikki tekijät mahdollistivat suomalaisille sotilaille inhimillisenä ihmisenä pysymisen sodan säälimättömissä ratissa.

I

**”Maailma ähkyy,
puhkuu, läähättää”**

Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* on Suomen tunnetuin kuvaus sotilaiden sodan tunnekokemuksesta. Itse asiassa olen sitä mieltä, että kirjailija Väinö Linnan *Sotaromaani*, alkuperäinen ja muokkaamaton versio *Tuntemattomasta sotilaasta*, on hyvinkin totuudenmukainen kuvaus sodasta ja tutkijalle oiva lähde sodan tunnemaailmaan – siihen, siitä, miltä sota tuntui. Väinö Linna oli mies, joka tiesi mistä puhui, ja hän puhui sydämensä kyllyydestä. Tragedia on siinä, että monet lukevat *Tuntematonta sotilasta* sotaa ihannoivana teoksena, vaikka Linnan tarkoitus oli päinvastainen. Hänen mukaansa *Tuntematon sotilas* on sotahulluuden tuomari. Vastuu ei ole sen, joka pakon edessä pelastaa itsensä ja toverinsa. Sodan julmuus on kevytmielisessä tappamisessa. Syy kevytmielisyyteen on yhteiskunta, joka ottaa sotilalta pois hänen yksilöllisen vastuunsa. Linna ei tavannut sodassa yhtäkään sotilasta, joka ei olisi käynyt sisimmässään raskasta moraalista kamppailua sodan mielettömyyttä vastaan.⁴

Kuten tiedämme, *Tuntematonta sotilasta* muokattiin paljon. Kustantaja katsoi parhaaksi sijoittaa Linnan sodan kritiikin romaanin henkilöhahmojen suihin, ja poistoja tehtiin henkilöhahmojen suistakin. Toki paasaavat puheenvuorot, joihin Väinö Linnakin teoksessaan sortui, ovat usein huonoa kirjallisuutta. Mielestäni on silti selvää, että kirjaa sensuroitiin myös poliittisin perustein, vaikka toisinkin on väitetty. Tutkija ja professori Yrjö Varpion mukaan teoksesta poistettiin myös kohtia, joissa sotilaiden suuhun olivat joutuneet uskonnolliset käsitteet ja *Raamatun* tapahtumat sillä ”kirkko ja uskonto olivat vielä 1954 suomalaisen

julkisen mielipiteen erityisessä suojeluksessa.”⁵ Tutkijalle poistetut kohdat ovat korvaamattoman arvokas lähde sodan mentaliteetin ymmärtämiseen. Kertoihan Linna näissä paasaavissa puheenvuoroissa kaikkein oleelliset asiat omasta suhtautumisestaan sotaan.

Eikä Väinö Linna ollut suinkaan ensimmäistä kertaa asialla kirjoittaessaan *Sotaromaania*. Hän oli kyllä yrittänyt kirjoittaa sodasta aikaisemminkin sen ollessa vielä käynnissä. Tosin hän totesi itsekin kustantajalle silloisen tekeleensä kehnoksi, aikansa ”hullutukseksi”, ja oman lapsellisuutensa vaikutuksesta kirjoittaneensa naiivin sotaromaanin, jonka kustantaja sitten palauttikin.⁶ Linna tiedosti, että kirjoittaakseen sodasta sen todellisella kielellä oli hyvä, jos tapahtumiin oli tullut ajallista etäisyyttä ja erittelevää, kriittistäkin katsontakantaa.

Etenkin alkusodasta moni mies oli sotapropagandan ja sen kielenkäytön vaikutuksen alaisena. Sodan propagandistinen kieli vei monet mukanaan, eikä ihme, olivathan miehet nuoria ja useimmiten koulutamattomia ja sellaisina vielä kykenemättömiä luomaan tapahtumiin kovin omaperäistä katsontakantaa, ainakaan romaanillisen verran. On toki muutamia kirjailijoita, jotka Linnasta poiketen pystyivät siihen heti sodan loputtua.⁷ Ja kun lukee tarkkaan esimerkiksi miesten kirjeenvaihtoa rintamalta, on sieltäkin huomattavissa varsin oivaltavia, ironisia ja sarkastisia sanankäänteitä, kun he kuvailevat kokemaansa sotaa paikan päältä. Jos jokin asia minua yllättää, niin se, kuinka selväjärkisesti miehet tuntuvat heijastelevan kokemaansa. Yllättävän harva oli propagandan pauloissa, etenköön enää siinä vaiheessa, kun alun hyökkäyssota eli ”riemusotavaihe” oli vaihtunut asemasodan harmautteen. Suomalainen mies ei ollut aivopestävissä, ja siinä oli hänen voimansa. Ja siitä tämä koko kirja kertoo.

Innostunut humaus ja huumaus

Talvisodan syttyminen oli järkytys, mutta yllätys se ei useimmillekaan ollut, vaikka usein niin väitetään. Sotaa oli osattu odottaa – oli pidetty ylimääräiset kertausharjoitukset, tehtiin linnoitustöitä ja väestönsiirtoja kaupungeista maalle ja idästä länteen. ”Talvisodan yllätyksellisyydestä on paljon puhuttu, mutta kirjeistä tulee se käsitys, että sodan odottelemiseen oli jo kyllästytty. Varsinainen sotakin tuntui paremmalta vaihtoehdolta kuin alituinen epävarmuus”,⁸ kirjoittaa talvisodan kirjeitä tutkinut Taina Huuhtanen. Sotaa ennustettiin laajalti. Naisväki näki sodan merkkejä lasten hautajaisleikeissä ja tulkitsi myös luonnon merkkejä ja koki ilmassa leijuvan epätavallisuuden.⁹ Jopa *Raamatun* maailmanlopun ennusteista löydettiin yhtäläisyyksiä alkavaan sotaan.¹⁰ Toki oli niitäkin, jotka eivät uskoneet sodan syttymiseen eivätkä olleet menettäneet uskoaan ihmiskuntaan: ”No minul oli sellaset tunnelmat, siis ennen sotaa, että ei enää voi sotaa syttyä. Se oli niin voimakkaana, ettei enää, minä luotin niin ihmisten sivistykseen ja lukeneisuuteen ja semmoseen, että ei nykyset ihmiset semmosta”,¹¹ kertoo eräs veteraani, jolle sodan syttyminen oli shokki. Sitä, kuinka paljon yllättyneitä oli, on melko mahdotonta jälkikäteen arvioida.

Se, mitä emme ehkä tule tänä päivänä ymmärtäneeksi on se, että siihen aikaan erot ihmisten sivistystasoissa olivat suuria. Oli ihmisiä, jotka asuivat aika lailla uutisten ulottumattomissa. Siinä missä monet seurasiivat lehdistöä ja maailman menoa tarkalla korvalla, eli osa ihmisistä lähes täydellisessä tietämättömyydessä maailman menosta. Näinä someajan päivinä on helppo kuvitella, että totta kai jokainen suomalainen nyt

oli tietoinen vaikka siitä, mitä natsi-Saksassa parhaillaan tapahtui tai mitä kaikkea Neuvostoliitto yritti Suomelta vaatia, mutta todellisuus oli toinen. Veteraani Hannes Tuovinen on kuvaillut osuvasti perheensä eläneen ”ihan pussissa”. Savolaisperhe ei osannut odottaa talvisodan syttymistä lainkaan. Tuovisen mukaan kaikki tapahtui ”kuin salaa”. Heille ei tullut lehtiä, eikä heillä ollut radiota tai puhelinta.¹² Sama tietämättömyys jatkui talvisodassa. Eräs alikersantti kirjoitti vaimolleen 18.10.1939 rintamalta: ”Täällä me ei tieretä maailman menosta yhtään mitään, olemme kuin säkissä täällä, ei täällä ole sanomalehtiä, ei mitään uutistoimistoa, mistä saisi mitään tietoja maailman tapahtumista”.¹³ Sen sijaan jatkosodassa miehet alkoivat jo saamaan tietoa eri lähteistä, mutta sekin oli voimakkaan propagandan värittämää.

Totuuksia maan sisällä oli kovin erilaisia. Suomesta löytyi myös sellaisia tahoja, joille talvisota oli lähestulkoon toiveiden täyttymys. He olivat pieni vähemmistö, mutta hyvin äänekkäs sellainen. He ajattelivat, että nyt päästäisiin tappelemaan sitä ”ryssää” vastaan, josta sai puhua vain ”hammasta puren”. ”Meidän täytyy oppia ja opettaa muita vihaamaan venäläisiä, niin syvästi ja sitkeästi, että sen vihan juuret eivät kuivu vielä kuolemassakaan. Karsittakoon paholaisen nimi pois voimasanoistamme, ja pantakoon tilalle ’ryssä’. Se on yhtä hyvä, se on parempikin”,¹⁴ kuului niin sanottujen Vihan veljien tunnuslause. Nimensäkin mukaisesti he harrastivat sitä varsinaista ja alkuperäistä vihapuhetta. Venäläisvastaisen, ennen sotia toimineen salaseuran liikkeelle paneva voima ja johtaja Elmo E. Kaila vertasi puheessaan ryssävihaa ilosanomaan: ”Pyhä viha – pelastuksen ja elämän evankeliumi!”¹⁵

Matti Kurjensaari kirjoittaa siitä, kuinka jopa suojeluskuntajärjestö piti sotaa Neuvostoliittoa vastaan todennäköisenä ja jopa toivottavana: ”olivatpa ampumamaalitkin kuvattu ryssän näköisiksi. Siksi minusta tuntui omituiselta Mannerheimin lause, ettemme olleet varustautuneet sotaan suurvaltaa vastaan. Ketä vastaan sitten, koska hyökkäys Ruotsin taholta ei ollut todennäköinen. Yhtä hyvin kuin on historiallinen tosiasia, että Neuvostoliitto marraskuun 30.pnä 1939 oli hyökkääjä, yhtä historiallinen tosiasia on, että eräät suomalaiset piirit toivoivat sotaa Neuvostoliiton kanssa.”¹⁶ Myös niin sanottu malli Cajander, eli väite

siitä, ettei Suomi ollut mitenkään valmistautunut talvisotaan, on ilmeisesti suurelta osin tarua. Tosiasiassa Suomen varautuminen oli Euroopan huippuluokkaa. Pääministeri A. K. Cajanderin istuessa hallituksessa vuonna 1938 puolustukseen käytettävät investoinnit olivat jopa 28,4 prosenttia valtion menoista. Tosin suursodan alkamiseen Cajander ei uskonut, kuten ei moni muukaan ministeri. Mallihan sai nimensä miesten puuttuvasta vaatetuksesta, pelkästä kokardista hatussa, mutta se ei ollut itse asiassa se suurin ongelma. Aikana, jona suurin osa väestöstä sai elantonsa maa- ja metsätöistä, miesten oma, lämmin ja käytännöllinen vaatekerta oli usein armeijan ohjesäännön mukaista parempi. Sen sijaan suurin osa kivääreistä oli museoesineitä, ja suuri pula oli myös tehokkaasta panssarintorjunta-aseistuksesta.¹⁷

Kurjensaari ymmärsi jälkiviisaasti myös Neuvostoliiton aloittamaa hyökkäyssotaa siinä valossa, että hänen mukaansa venäläiset olivat kyllä tietoisia joidenkin suomalaisten palavasta ”ryssävihasta”. Koska Suomessakaan ei luotettu venäläisten vilpittömyyteen, eivät venäläisetkään luottaneet suomalaisten puolueettomuuteen.¹⁸ Täytyy muistaa, että Kurjensaari – vaikka olikin hyvin tarkkanäköinen ihminen – oli myös melko asenteellinen monissa asioissa ja ajatteli hyvin eri tavalla kuin suurin osa suomalaisista. Onko suomalaisten venäläisiä kohtaan tuntema viha 1930-luvulla sitten vaikuttanut ikävästi sodan syttymiseen, sitä on jälkikäteen melko mahdotonta arvioida. Varmaa on vain se, että mitään hyvää sillä ei varmasti ainakaan aikaan saatu.

Kirjailija Pentti Haanpää on talvisotamuistelmissaan kirjoittanut, että hänen mielestään Suomen olisi pitänyt tehdä neuvotteluissa myönnytyksiä Neuvostoliitolle. ”Se tuntui ylen järjettömältä, kaikki nuo puheet, että puolustusmahdollisuudet menevät, jos tehdään myönnytyksiä. ’Ei tuumaakaan’ ja yhteisessä kansassa oli paljon typerää ryssän halveksintaa.”¹⁹ Haanpää ei hyväksynyt joidenkin suomalaisten asennetta venäläisiä kohtaan. Sinänsä traagista, että tämä verrattain pieni ”ryssävihan” kyllästämä joukko saattoi olla omalta osaltaan edistämässä Neuvostoliiton hyökkäystä Suomeen, tai ainakin toimi Neuvostoliitolle sen puolustuksena. Tosin on enemmän kuin todennäköistä, että Stalinin laajenemispyrkimykset olisivat johtaneet sotaan ilman sitäkin.

Osa suomalaisista oli myös iloissaan jatkosodasta ja sen tarjoamasta revanssin mahdollisuudesta. Joillekin innokkaille nuorille talvisotaa käymättömille miehille se tarjosi mahdollisuuden todistaa oma miehuutensa talvisodan sankarien lailla. Karjalaisille se antoi mahdollisuuden saada takaisin menetetyt kotikonnut. Suur-Suomen kannattajille jatkosota oli mahdollisuus hankkia elintilaa idästä ja pelastaa veljeskansat, heimoveljet, bolševismin kynsistä. Myöhemmin elintilan hankkiminen vaihtui retoriikkaan lyhyestä rajasta ja pitkästä rauhasta – perusteluun sillä, että tulevien sukupolvien ei tarvitsisi enää koskaan sotia itäisen naapurinsa kanssa. Sehän on sinänsä kaunis ajatus, johon jokainen voi yhtyä. Vetoaminen ikuiseen rauhaan oli ilmeisen tehokas keino saada miehet kannattamaan aatetta. ”Ei mikään uhri ole liian suuri tämän asian edestä, että tulevat sukupolvet saisivat olla ryssältä rauhassa”,²⁰ kirjoitti parkanolainen ylikersantti Mikko rakkaalle Paulalleen sodan alkuvaiheessa, syyskuun lopulla 1941. Eli jos haluat sotaa, puhu rauhan kieltä.

Tosin venäläisten siviilien kohtelu valloitetuilla alueilla ja Itä-Karjalaan heitä varten perustetut keskitysleirit (myöhemmin siirtoleireiksi kutsutut) eivät olleet ajatuksenakaan kauniita, saatikka mikään pikku ”stiplu”, kuten eräs tunnettu suomalainen itseään historioitsijaksi kutsuva henkilö on asian muotoillut. Tokikaan niitä ei voi verrata saksalaisten tuhoamisleireihin.

Kirjailija Väinö Linnan käsitys suomalaisten sotilaiden kannasta onkin ehkä jälkikäteen muokkautunut turhan yksinkertaiseksi. Linna vyörytti syyn jatkosodan laajentumishankkeesta sodan johtajien niskaan ja armahti tavallisen sotamiehen syyllisyyden tunteista. Epäilemättä hän näin tehdessään toimi koko kansan terapeuttina. Hänen mukaansa miehet purnasivat esimiehilleen siksi, että sodan päämäärä oli heille epäselvä ja epävarma. ”Tavallisella rivimiehellä on hyvin vähän tajua Itä-Karjalan kysymyksestä. Missään tapauksessa se ei tuntunut hänestä tarpeeksi arvokkaalta vaihtoesineeltä elämää vastaan. Hänen olemuksessaan uinui syvä tieto siitä, että hän on jonkinlaisella viikinki-retkellä, ja sellainen sotiminen oli suomalaiselle liian epäluonnollinen olotila.”²¹ Linnan mukaan miehet siis tunsivat olevansa ryöstöretkellä.

Veteraani ja sosiologi Knut Pipping on samoilla linjoilla, sillä erotuksella, että miehet eivät kokeneet itseään roistoiksi vaan eivät oikeastaan olleet kiinnostuneita koko kysymyksestä. Hän kertoo miehistään näin: ”Itä-Karjalan kysymykseen he suhtautuivat välinpitämättömästi, koska tiesivät että mukana on propagandaa.” He keskustelivat asiasta mieluummin toistensa kuin esimerkiksi valistusupseerien kanssa.²² Todellisuus oli kuitenkin Linnan ja Pippingin kuvausta monimutkaisempi, ja Suur-Suomi-aate sai vastakaikua varsinkin jatkosodan alussa myös sellaisten sotamiesten parissa, joilla ei ollut aiempaa AKS- tai IKL-taustaa. Rintamamiesten Suur-Suomi-innokkuudesta ei silti voi tehdä liian yleistäviä päätelmiä, vaan täytyy muistaa, että oli niitäkin, jotka kieltäytyivät astumasta vanhan rajan yli ja vastustivat koko hanketta ”herrain sotana”. Mutta oli myös niitä, jotka olivat todella sodan aikana omaksuneet Suur-Suomi-aatteen.

Sotajermuksi itseään tituleeraava nuori sotamies Paul Sarin totesi kirjeessään itseään vielä nuoremmalle, koulua käyvälle naispuoliselle kirjeenvaihtotoverilleen: ”Eipä tiedä kauanko sota kestää, mutta taitaapa vanjat olla vähissä, koska alkaa olla kiinalaisiakin jo mukana. Kauan saadaan tapella ennen kuin ryssäkin on sukupuuttoon kuollut – —. Ja kun Aasian haisevat laumat on ajettu kauas, sinne Uralin taakse, niin emmeköhän lopultakin saa elää rauhassa.”²³ Sarin ylettää Suur-Suomen ihan Uralille asti, tosin mukana taitaa olla hieman jermumaista huumoria. Tuskin Sarin sentään kansanmurhaa tarkoittaa puhumalla ”ryssän sukupuuttoon kuolemisen”. Vai tarkoittaako? Kun eteneminen itärintamalla sujui niin mallikkaasti, Suomen mahdollisuudet päästä eteenpäin tuntuivat joistakin rajattomilta.

Usko siihen, että venäläiset saadaan ajettua kauas, tuntuu olleen monilla tavallisillakin ihmisillä vahva. ”Kyllä ryssä taitaa syödä kaalisoppaansa Uralissa jo ensi viikolla”,²⁴ muistelee shakin suuruus, toimittaja Osmo I. Kaila tuttavansa sanoneen. Ja kyllä tähän uskoivat monet ihan tavalliset sotamiehetkin. Jatkosodan alussa, jolloin uskottiin vielä Saksan salamasotaan, moni luotti vielä nopeaan voittoon. Jopa alati kyyninen Pentti Haanpää kirjoitti 18.9.1941 vaimolleen Ailalle: ”Ainakin sota on paremmalla mallilla kuin koskaan ennen. Pää on näkyvissä. Tuli mieleeni,

että voisit hommata pari kolme pulloa viinaa jos tilaisuutta on siltä varalta, että saisi tuloryypyn tahi loma-tahi loppuryypykö se olisi.”²⁵ Pentti oli siis jo ottamassa voitonryypyä, vaikka todellisuudessa sota oli vasta aluillaan. Onneksi miehet eivät kuitenkaan sitä silloin vielä tienneet. Tieto siitä olisi saattanut luhistaa heidät heti sodan alkumetreillä.

Suomalaiset tosiaankin tuntuvat odottaneen sodalta suuria. Rintamamies Oiva kirjoitti kirjeessään 3.10.1941: ”Eilen sain kuulla että Petroskoi on vallattu. Eiköhän tuo Karjala pian puhdistu ryssistä. Kun Pietarikin pian vallattaisiin, niin tässä saisi pian ruveta odottamaan siviiliin pääsyä.”²⁶ Kirjailija Juha Ruusuvuoren setä taas kirjoitti rintamalta omaisilleen: ”Kyllä sitä vielä Moskovassa Punaisella torilla paraatissa ollaan ennenkuin kotiin palataan.”²⁷ Uskottiinhan silloin yleisesti, että Saksan sotaretki Neuvostoliittoa vastaan kestäisi vain kuusi viikkoa ja rintamamiehet ehtisivät kotiin elonkorjuuseen.²⁸ Sittemmin presidentiksi valittu Mauno Koivisto itse piti vielä vuonna 1941 Itä-Karjalan liittämistä Suomeen toivottavana, tosin sen mentaliteetin hän oli oppinut koulussa, ei kotona.²⁹ ”Pidän henkilökohtaisesti uskottavana, että Itä-Karjalan innokkaimmat Suomeen liittäjät eivät olleet liikkeellä riistämismielessä, hyväksikäyttämismielessä vaan vapauttamis- ja auttamismielessä.”³⁰ Olen samaa mieltä Koiviston kanssa: tarkoitusperät Suur-Suomen rakentamisessa olivat yleensä hyvät, mutta keinot varsin kyseenalaiset. Sodan kuluessa asenteet muuttuivat. Kerran kesällä 1943 eräs upseeri kävi puhumassa Koiviston joukko-osastolle siitä, kuinka Itä-Karjala kuuluu Suomeen, eikä se herättänyt miehissä myönteisiä ajatuksia. ”Joku sanoi: ’Kaikkia se leipä elättää’.”³¹

EILISPÄIVÄN LAPSISTA TAPPAJIKSI

Sota oli sananmukaisesti lastenleikkiä, niin nuoria miehet olivat. Iso osa miehistä oli vielä alaikäisiä, sillä täysi-ikäisyyden raja, jolloin henkilö sai ostaa alkoholia, oli 21 vuotta. Äänestysikäraja oli korkeampi, 24 vuotta, kunnes vuonna 1944 se muutettiin ja 21-vuotiaatkin saivat äänestää, mikä tarkoitti sitä, että aiempaa suurempi osa sodasta palanneista miehiä sai

äänestää eduskuntavaaleissa vuonna 1945. 18-vuotias mies sai kuitenkin mennä naimisiin ja kelpasi sotaan. Eli miehet – tai sanottaisiinko pojat, joiksi rintamalla työskennelleet naisetkin heitä kutsuivat – kelpasivat kyllä tappamaan ja kuolemaan, mutteivät päättämään politiikan suunnasta.

Niille, jotka olivat sotaan liian nuoria, rintamalle pääsemättä jääminen oli tragedia. Sosiaalipsykologian professori Kullervo Rainio, silloinen nuori, on kertonut sen aikaisistaan ajatuksistaan näin: ”Mitä pitemmälle talvisota jatkui, sitä selvemmin huomasin, että koko sota menee minun osaltani aivan pilalle.”³² Hän siis todellakin koki, että hänen nuoruutensa oli silkka tragedia ja hänen sotansa pilalla, kun hän ei päässyt luokkatovereidensa kanssa rintamalle. Koulussa Rainio koki nöyryyttävän hetken, kun joutui läksyjään tehdessään tovereidensa pilkan kohteeksi. ”Kaikki miltei kiljuivat riemusta ja pakahdutavasta onnesta: ’Nyt on SOTA! Kuka hullu enää kouluun menee!’ – – Jo ensimmäisenä päivänä oli käynyt ilmi, etten ymmärtänyt sodasta mitään. Pystyisinkö siis siitä nauttimaan myöhemminkään?”³³ Nuoret miehet siis olivat lähes pakahduttua onnesta päästessään sotimaan, ja Rainio pelkäsi, että häneltä jäisi kokematta koko sotimisen ”nautinto”. Nyt jälkikäteen tämä ajatus tuntuu lähinnä tragikoomiselta, mutta oli silloin monelle nuorelle miehelle ihan totista totta ja suuri huolen aihe. Rainio ei ollut suinkaan ainoa, joka oli pettynyt siihen, että oli liian nuori rintamalle. Moni yritti päästä alaikäisenä rintamalle, ja jotkut pääsivätkin. Vanhemmat miehet, vuonna 1910 tai sitä ennen syntyneet ”sotavanhukset”, taas saivat lempinimen ”joulupukkipataljoona”,³⁴ vaikka olivat nykyajan mittapuulla vielä nuoria miehiä hekin.

Poikien nuoruudesta kertoo karua tarinaa myöhemmin poliitikkona uransa tehneen Ele Aleniuksen muistelo siitä, kuinka maan viimeisimpiä reservejä, nuorimpiin ikäluokkiin kuuluvia, kutsuttiin sotapalvelukseen 14.4.1943, hänet mukaan lukien. ”Kasarminkadun kohdalla vilkaisin elokuvateatteri Savoyhin päin. Hymyilin mielessäni kaiken suhteellisuudelle. Pari iltaa aikaisemmin olin ollut siellä myöhäisnäytännössä ja sen vuoksi olin kotimat kallani ollut jopa huolissani siitä, että olin ulkona vielä kello 22:n jälkeen, vaikka se oli alaikäisiltä kielletty. Nyt olin menossa asepalveluun. Samassa tuli mieleeni se, että juuri muutamia